

Кокорев Олексій Вікторович
Ятвецька Ганна Володимирівна
Кривошея Тетяна Іванівна

Соціально-психологічний стан українських біженців в умовах повномасштабних воєнних дій

УДК 323

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2023-5.7>

Кокорев Олексій Вікторович
доктор політичних наук,
доцент кафедри міжнародних відносин,
суспільних комунікацій та ІТ-права
Державного університету
інтелектуальних технологій і зв'язку
вул. Кузнечна, 1, Одеса, Україна
ORCID: 0000-0001-7391-2498

Ятвецька Ганна Володимирівна
кандидат соціологічних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародних відносин,
суспільних комунікацій та ІТ-права
Державного університету
інтелектуальних технологій і зв'язку
вул. Кузнечна, 1, Одеса, Україна
ORCID: 0000-0003-1277-3636

Кривошея Тетяна Іванівна
кандидат соціологічних наук,
доцент кафедри міжнародних відносин,
суспільних комунікацій та ІТ-права
Державного університету
інтелектуальних технологій і зв'язку
вул. Кузнечна, 1, Одеса, Україна
ORCID: 0000-0003-2978-0445

Вступ. В сучасному світі міграційні процеси стають неабияким викликом для суспільства, визначаючи його соціальну та психологічну динаміку. Однією з найбільш актуальних проблем у цьому контексті є стан українських біженців, які змушені були покинути свою батьківщину та вирушити за кордон у зв'язку з низкою об'єктивних та суб'єктивних чинників.

У цьому дослідженні ми спробуємо розкрити соціально-психологічний стан українських біженців, аналізуючи не лише їхні особисті переживання та адаптаційні стратегії, але й взаємодію з приймаючим суспільством. Зрозуміти та висвітлити цей аспект є ключовим завданням, оскільки він сприяє формуванню глибокого розуміння проблеми та можливого пошуку рішень.

Світова ситуація з біженцями вимагає комплексного наукового підходу, а український контекст надає цьому дослідженню особливу важливість. Вивчення соціально-психологічного стану україн-

У статті відзначається положення та соціально-психологічний стан біженців з України у зв'язку з початком агресії РФ проти нашої країни. Як відомо, ця цифра сягає 7 мільйонів 900 тисяч. Але це тільки офіційно. Впевнені, що понад 10 млн. українців покинули країну, шукаючи притулку за кордоном. Згідно офіційних даних, які надав уповноважений Верховної Ради України з прав людини, це складає майже 20% від фактичного населення всієї нашої держави.

Найбільшим побоюванням політиків та політологів, а також демографів є те, що більшість біженців не повернуться додому: чим довше триває війна, тим більше вони влаштовують життя в іншій країні, а декому просто нема куди повертатися. Згідно із дослідженням Центру економічної стратегії, назавжди залишитися за кордоном можуть до 3,3 мільйонів наших громадян, що значно вплине на ВВП країни. Незважаючи на таку оцінку, за даними соціологічних опитувань, більшість українців все ж таки планують повернутися додому [1].

Особлива увага звертається на проблеми, що полягають у глибокому аналізі соціально-психологічних аспектів життя українських біженців, які змушені були покинути свої домівки через військові події. Стаття спрямована на вивчення впливу воєнних конфліктів на психічне і соціальне здоров'я біженців, а також розгляд адаптаційних стратегій, які вони використовують для подолання стресу та відновлення свого життя.

Визначені способи реагування на такі спричинені війною виклики, як потреба актуалізації національної групової ідентичності; тенденції суспільної згуртованості; завищені суспільні очікування; наслідки колективної психотравматизації. На частину цих викликів суспільство вже дало гідну відповідь. В обґрунтуванні інших відповідей провідну роль має взяти на себе фахове співтовариство українських політологів та психологів.

В статті проведений теоретичний аналіз проблеми біженців на основі досвіду інших країн. Доводиться актуальність та своєчасність означеної проблематики, оскільки сучасний світ змінився у результаті того, що багато людей постраждали від наслідків війни, і, відповідно, змінився їх психологічний, фізичний стан, соціальний статус і матеріальні умови життя. Все це потребує розробки та застосування певних мір для надання таким людям своєчасної допомоги.

Потребує детального вивчення наступні проблеми: високий рівень тривожності, депресія, посттравматичний синдром, травма через втрату близьких та дому. Війна стала важким випробуванням для всього українського суспільства і кожного громадянина зокрема.

Ключові слова: війна, інформація, ЗМІ, держава, соціальне здоров'я, біженці, тимчасовий захист, соціальний статус.

ських біженців допоможе виявити та висвітлити особливості їхнього досвіду, а також сприятиме розробці ефективних стратегій супроводу та підтримки для тих, хто опинився у важкій ситуації переслідувань та вимушеного переміщення.

Проведення такого дослідження має не тільки теоретичне, але й практичне значення, сприяючи розвитку наукових основ соціальної роботи та психології в умовах міграційних викликів. Результати цього аналізу можуть бути використані для вдосконалення політики прийому біженців та створення умов для їхньої успішної адаптації в новому суспільстві.

Мета статті полягає в виявленні соціально-психологічного стану українських біженців та оцінці їх настрою щодо повернення в Україну в політико-правовому аспекті.

Методи дослідження. У дослідженні використовувались методи аналізу, синтезу, узагальнення, вторинного соціологічного аналізу, а також систем-

ний, міждисциплінарний і дискурсивний підходи, використання яких й дозволило досягти означеної мети. Були застосовані такі спеціально-наукові методи як контент-аналіз та метод деконструкції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання українських біженців за кордоном та внутрішньо переміщених осіб вивчають багато українських науково-дослідних установ: Національний інститут стратегічних досліджень, Інститут соціології НАН України, Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України та інші. Також вивченням даної проблематики займаються міжнародні організації (Міжнародна організація з міграції (МОМ), Управління Верховного комісара ООН у справах біженців та інші) та різні закордонні інституції (Opinion Research Business (ORB), Норвезький інститут міських та регіональних досліджень (NIBR), Університет Осло Метрополітен (OsloMet), польська агенція EWL тощо).

Опитування проводилося авторами цієї статті за підтримкою асоціації психологів України «Крила» та БФ «Cherry-T» серед українців, які виїхали за кордон після 24.02.2022 р. Вибірка охоплювала понад 500 респондентів з різних країн (Країни Європейського Союзу: Німеччина – 18,8%, Швеція – 13,5%, Франція – 12,2%, Польща – 9%, Румунія – 5,5%, Болгарія – 2%, Португалія – 2%, інші країни: Грузія – 17%, Швейцарія – 14,6%, Сполучені Штати Америки – 3,3%, Туреччина – 2,3%, Норвегія – 1%). Опитування проводилось з 14 по 25 грудня 2022 року. Анкетування проводилося за допомогою сервісу Google Forms, головний метод опитування – «снігова куля» та розміщення звернень стосовно участі в опитуванні у Facebook-групах, що об'єднують представників української спільноти та біженців в різних країнах (методом «self selected sample»), посилання на анкету із запрошенням взяти участь у дослідженні

було розміщене у локальних групах та відповідних Telegram/ Viber/WhatsApp-чатах.

Частки опитаних респондентів за географією охоплення країн представлені на рис. 1.

Типовий портрет опитаних респондентів має наступні характеристики. Серед них 91% складають жінки; у віці 18–29 років – 14,8%, 30–39 років – 53,4%, 40–49 років – 21,6%, 50–59 років – 5,7%, старше 60 років – 4,5% (рис. 2).

Результати. Встановлено, що українські біженці переживають значний рівень стресу та тривожності через втрату дому та переїзд у невідому обстановку. Також визначено ключові чинники, що впливають на успішну адаптацію біженців, такі як наявність мережі підтримки, доступ до освіти та роботи, а також індивідуальні адаптаційні стратегії. Цілеспрямоване втручання у розвиток підтримуючих міжособистісних стосунків для біженців є повністю виправданим [Див. детал.: 2].

Найбільша частка опитаних респондентів виїхали з Одеської області – 36,4%, м. Київ – 15,9%, Київської області – 12,5%, Донецької області – 10,2%, Херсонської області – 8%, Запорізької області – 7%, Харківської області – 5%.

Відповідаючи на запитання, чи залишився в Україні хтось з близьких родичів, 62% респондентів називають батька чи матір, 31,4% чоловіка (дружину), 11,6% – дітей. Переважна більшість респондентів виїхали з України в березні 2022 року – 36,4%, в квітні – 22,7%, в лютому – 15,9%.

79% респондентів при анкетуванні відповіли «так» на запитання: «Чи є у вас діти/дитина?». Зрозуміло, що саме цей фактор стримує українських біженців від повернення додому зараз/до закінчення бойових дій. Вік дітей респондентів становить: До 7 років – 32,9%; 7–10 років – 38,6%;

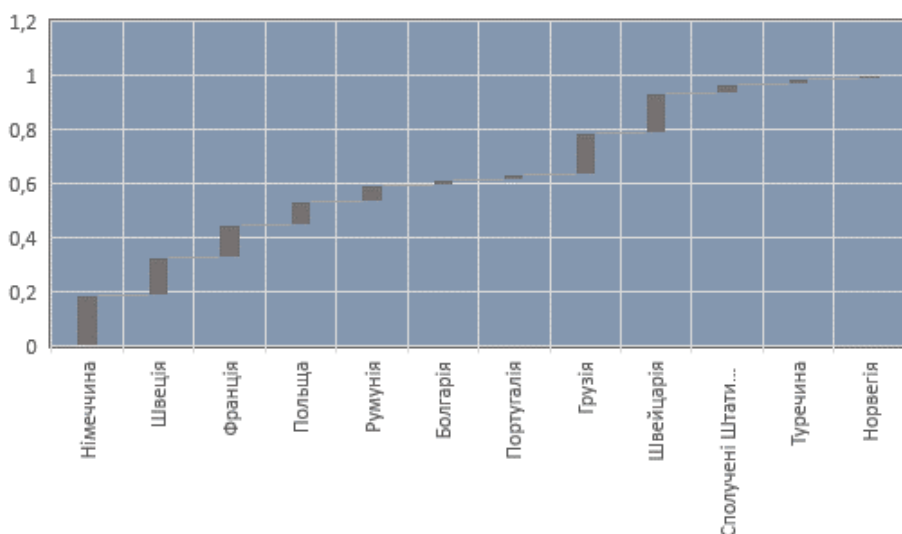

Рис. 1. Частки опитаних респондентів за географією охоплення

11–15 років – 40%; 16 і більше – 22,9%. 52% опитаних надали позитивну відповідь на запитання «Чи отримують Ваші діти/дитина освіту в Україні зараз, відповідно 47,9% – відповіли негативно.

Бажаний спосіб навчання дітей у майбутньому в репрезентаціях українських біженців виглядає таким чином:

Оцінка біженцями свого становища в країні перебування. 73,9% респондентів відповіли, що в країні перебування отримали статус тимчасового захисту, 2,3% – що отримали статус біженця, 2,3% подали чи зараз подають документи на отримання статусу тимчасового захисту, 21,5% не мають статусу тимчасового захисту чи біженця і не подавали документи (рис. 5).

Говорячи про основне джерело засобів існування, 45% респондентів називають матеріальну допомогу з різних джерел, 24% – попередні грошові заощадження, 16% – тимчасову роботу (чи підробітки) в країні перебування, дистанційну роботу в Україні – 9%, 7% – постійну роботу в країні перебування, 3,4% – доходи від бізнесу в Україні, 3% – пенсію.

Основні проблеми, з якими стикаються біженці з України за кордоном, в країнах перебування представлені в таблиці 1. Серед головних проблем, які їх турбують під час перебування за кордоном, найчастіше біженці називають тривогу за те, що відбувається в Україні (76,1%), тривогу за родичів, близьких людей, що залишилися в Україні (69,3%), тугу за Батьківщиною (64,1%).

Поширеність емоційного стресу, тривоги та депресії становила приблизно 50% серед учасників, 31% мали ризик посттравматичного стресового розладу.

Незнання мови країни перебування як головну проблему називають 47,7% біженців. Ще 32% респондентів назвали серед проблем труднощі в комунікації з місцевим населенням через незнання мови. Більша частина опитаних біженців не знають місцевої мови (86%) або знають її на низькому рівні (9%). Добрий і дуже добрий рівень володіння мовою мають лише 5% опитаних респондентів.

Щодо рівня володіння англійською мовою, то розподіл виглядає наступним чином: більшість –

Бажаний спосіб навчання дітей у майбутньому (%)

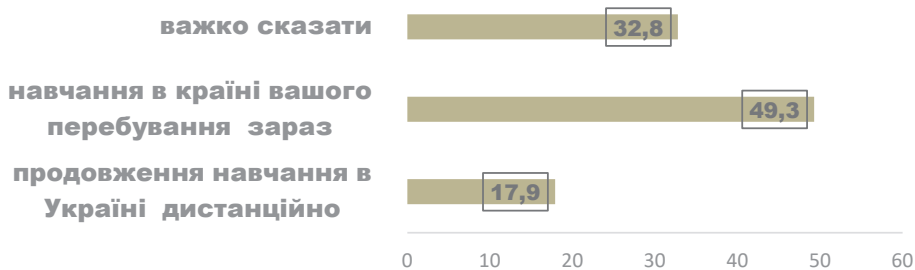

Рис. 2. Розподіл думок респондентів щодо бажаного способу навчання дітей у майбутньому (в %)

Статус українців в країні перебування (%)

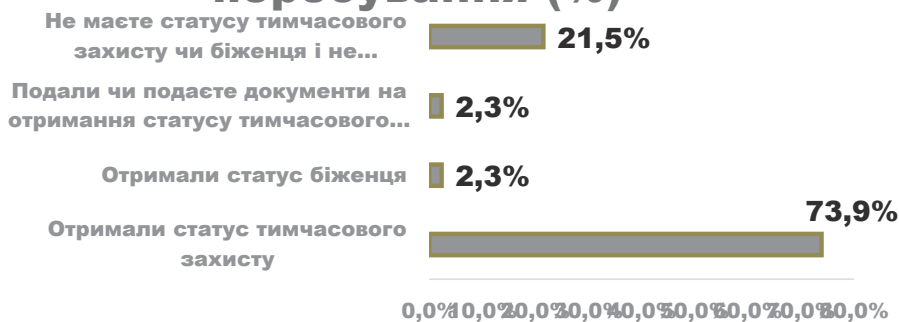

Рис. 3. Оцінка біженцями свого становища в країні перебування

Головні проблеми під час перебування закордоном

Проблеми	%	ранг
Матеріальні проблеми, нестача грошей	44,3	5
Бюрократичні проблеми з оформленням матеріальної допомоги, отриманням статусу тимчасового захисту чи біженця	10,2	
Проблеми із влаштуванням на роботу	31,8	
Незнання мови країни перебування	47,7	4
Відсутність житла	13,6	
Проблема з винайму житла в оренду	18,2	
Некомфортне житло	7	
Проблеми з лікуванням, медичним забезпеченням	27,3	
Труднощі в комунікації з місцевим населенням через незнання мови	32	
Негативне ставлення з боку місцевих жителів	1	
Проблеми з організацією навчання дітей	6	
Проблеми з організацією дозвілля дітей	11,5	
Туга за Батьківщиною	64,1	3
Тривога за родичів, близьких людей, що залишилися в Україні	69,3	2
Тривога за те, що відбувається в Україні	76,1	1

44% зовсім не володіють англійською мовою, 37% – знають на низькому рівні. Лише 19% – оцінюють себе, такими, що володіють англійською мовою добре або вільно.

Серед головних проблем, що їх турбують, 44,3% біженців також назвали матеріальні проблеми, нестачу грошей. 31,8% респондентів серед проблем, що їх турбують під час перебування за кордоном, назвали проблеми із влаштуванням на роботу; 27,3% – проблеми з лікуванням, медичним забезпеченням; 18,2% – проблему з винайму житла в оренду; 13,6% – відсутність житла, 7% – некомфортне житло; 10,2% – бюрократичні проблеми з оформленням матеріальної допомоги, отриманням статусу тимчасового захисту чи біженця; 6% – проблеми з організацією навчання дітей; 11,5% – проблеми з організацією дозвілля дітей. Найрідше як проблему українські біженці називають негативне ставлення з боку місцевих жителів (таку відповідь дають 1% опитаних).

Відповідаючи на запитання, чи отримували вони будь-яку допомогу під час перебування за

кордоном, 65,9% респондентів відповіли, що отримували допомогу від державних органів країни перебування; 27,3% отримували допомогу від волонтерських організацій; 21,6% – від громадян країни перебування, з якими раніше не були знайомі; 20% – від родичів, знайомих, друзів; 9,2% – від закордонних фондів, установ, підприємств; 16% – від релігійних організацій; 2,3% – від Української держави; 13% опитаних відповіли, що не отримували жодної допомоги.

Отримання психологічної допомоги: 73,9% опитаних респондента стверджують, що вони не отримали психологічну допомогу; 17% відповіли, що відвідували індивідуальні консультації, 4,5% – візитували групі.

На запитання «Чи відчуваєте Ви потребу в отриманні послуг психологічної підтримки зараз?» було отримано наступні відповіді (рис. 9).

Як видно з рис. 7, 42% опитаних респондента потребують психологічної підтримки. І не тільки.

Даючи відповідь стосовно намірів повернення в Україну, 40,9% виявили намір повернутися від-

Таблиця 2

Джерела допомоги під час перебування закордоном

Вид допомоги	%	ранг
Так, отримували допомогу від державних органів країни перебування	65,9	1
Так, отримували допомогу від Української держави	2,3	
Так, отримували допомогу від волонтерських організацій	27,3	2
Так, отримували допомогу від релігійних організацій	16,3	5
Так, отримували допомогу від закордонних фондів, установ, підприємств	9,2	
Так, отримували допомогу від родичів, знайомих, друзів	20	4
Так, отримували допомогу від підприємства, на якому Ви працюєте (працювали)	0	
Так, отримували допомогу від громадян країни перебування, з якими Ви раніше не були знайомі	21,6	3
Ні, не отримували жодної допомоги	13	

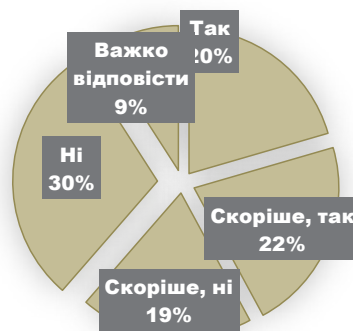

Рис. 4. Потреба в отриманні психологічної підтримки (%)

разу після того, як закінчиться війна 37,5% – після того, як переконаються, що в місцевості, де вони жили, безпечно перебувати, 17% – через рік або через кілька років після закінчення війни, 13,6% – після того, як відновить роботу підприємство, на якому вони працювали або будуть впевнені, що знайдуть іншу роботу у себе вдома, 6,8% планують повернутися найближчим часом, а 5,7% взагалі не планують повернутися в Україну. І ці дані, отримані у результаті нашого дослідження, майже повністю співпадають з іншими міжнародними дослідженнями війни для мирного населення країн [Див., напр.: 3; 4].

При цьому, наразі половина опитаних респондентів (50%) мають можливість повернутися до міста перебування до закінчення війни (так – 22,7%, скоріше, так – 23,9%); відповідно інша половина зазначили, що не мають зараз такої можливості (скоріше, ні – 26,1%, ні – 27,3%).

Проведене дослідження дозволило виявити групи респондентів за рівнем їх соціально-психологічного статусу та ступенем їх задоволення від переїзду за кордон. Визначено, що головними проблемами, з якими стикаються українські біженці, під час перебування за кордоном, є не матеріальні проблеми та незнання мови країни перебування, але, безумовно, туга за Батьківщиною; тривога за родичів, близьких людей, що залишилися в Україні; тривога за те, що відбувається в Україні. Тому, варто підкреслити, що це проблеми не тільки психологічного стану людини, але й її громадянської позиції, любов до Батьківщини, побажання жити у своєї країні.

Відтак, врахування психологічних та соціально-політичних аспектів є важливим кроком у розробці ефективних програм та стратегій допомоги українським громадянам під час повномасштабної війни з РФ.

Подальший розвиток нашого дослідження ми бачимо у розробці та вдосконаленні методів психологічної та соціальної допомоги людям, постраждалим від воєнного конфлікту, проведенні групових сесій підтримки, які можуть допомогти біженцям упоратися з емоційними проблемами та соціальною ізоляцією, залучення іноземних

спеціалістів держав, які прийняли біженців, задля забезпечення адаптації до нової культури та інших традиційних цінностей.

Висновки. У світлі сучасних воєнно-політичних подій, проблема біженців стала актуальною та невідкладною. Специфічні умови, пов'язані із військовими діями, суттєво впливають на соціально-психологічний стан тих, хто змушений залишити свої домівки у пошуках безпеки та притулку.

Сучасна війна в Україні створює серйозний емоційний та психологічний тиск на біженців. Страх, тривога та втрата рідного оточення викликають серйозний стрес, який може мати довготривалий вплив на психічне здоров'я та громадянську позицію, пов'язану з соціальною адаптацією (чи її відсутністю) та втратою ідентичності (у результаті військових конфліктів біженці втрачають не лише свої домівки, але і часто ідентичність та зв'язки). Соціальна адаптація в новому середовищі може бути важливим викликом, особливо в умовах культурного різноманіття.

Дуже важливим аспектом є і міжнародна співпраця: співпраця між урядами, громадськими організаціями та міжнародними установами є ключовою для забезпечення адекватної підтримки українським біженцям. Важливо реагувати на їхні потреби не лише фізично і психологічно, забезпечуючи їм можливість відновлення і стабільності в новому оточенні, але й у політико-правовому аспекті, створюючи умови для прояву їх громадянських позицій та укріплюючи їх бажання повернутися на Батьківщину після закінчення бойових дій на території їх мешкання.

Загалом, враховуючи розмір та складність викликів, які постають перед українськими біженцями під час військових дій, необхідно вживати комплексних заходів для покращення їхнього соціально-психологічного стану та сприяння подальшій адаптації та інтеграції.

Хоча для багатьох найвагомішим фактором для повернення буде кінець війни, український уряд може сприяти цьому вже зараз – від розбудови можливостей для навчання школярів вдома офлайн, до стратегічного підходу у комунікації з українцями за кордоном.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Дослідження Центру економічної стратегії, 2023. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/en/web/products-eurostat-news/w/ddn-20231208-2>
2. The official site of IOM (2023). Million People Displaced by the War in Ukraine. URL: <https://ukraine.iom.int/en/71-million-people-displaced-war-ukraine-iom-survey>
3. The official site of UNHCR (2023). Total Refugee Influx from Ukraine in Neighboring Countries. URL: <https://data2.unhcr.org/en/situations/ukraine#:~:-text=Almost%203.7%20million%20refugees%20have,-displaced%20to%20Moldova%20>
4. The official site of Analytical center «Europe without barriers» (2023). Migration and Socio-Political Attitudes During Russia's Full-Scale War Against Ukraine. URL: https://gradus.app/documents/256/GradusEU_survey_wave1-UA_hSorts5.pdf

REFERENCES:

1. Doslidzhennia Tsentru ekonomichnoi stratehii [Research by the Center for Economic Strategy], 2023. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/en/web/products-eurostat-news/w/ddn-20231208-2>
2. The official site of IOM (2023). Million People Displaced by the War in Ukraine. URL: <https://ukraine.iom.int/en/71-million-people-displaced-war-ukraine-iom-survey>
3. The official site of UNHCR (2023). Total Refugee Influx from Ukraine in Neighboring Countries. URL: <https://data2.unhcr.org/en/situations/ukraine#:~:-text=Almost%203.7%20million%20refugees%20have,-displaced%20to%20Moldova%20>
4. The official site of Analytical center «Europe without barriers» (2023). Migration and Socio-Political Attitudes During Russia's Full-Scale War Against Ukraine. URL: https://gradus.app/documents/256/GradusEU_survey_wave1-UA_hSorts5.pdf

Social and psychological state of Ukrainian refugees in the conditions of full-scale military actions

Kokorev Oleksii Viktorovych

Doctor of Political Sciences,
Associate Professor at the Department
of International Relations,
Public Communications and IT Law
State University of Intellectual
Technologies and Communication
Kuznechna str., 1, Odesa, Ukraine
ORCID: 0000-0001-7391-2498

Yatvetska Hanna Volodymyrivna

Candidate of Sociological Sciences,
Associate Professor,
Associate Professor at the Department
of International Relations,
Public Communications and IT Law
State University of Intellectual
Technologies and Communication
Kuznechna str., 1, Odesa, Ukraine
ORCID: 0000-0003-1277-3636

Kryvosheya Tetiana Ivanivna

Candidate of Sociological Sciences,
Associate Professor at the Department
of International Relations,
Public Communications and IT Law
State University of Intellectual
Technologies and Communication
Kuznechna str., 1, Odesa, Ukraine
ORCID: 0000-0003-2978-0445

The relevance of the research is primarily driven by the fact that, since the beginning of the full-scale aggression by the Russian Federation against Ukraine, 7 million 900 thousand Ukrainians have left the country, seeking refuge abroad. According to official data provided by the authorized representative of the Verkhovna Rada of Ukraine for human rights, this constitutes almost 20% of the actual population of our state. The article emphasizes the issues related to a deep analysis of the socio-psychological aspects of life for Ukrainian refugees who were forced to leave their homes due to military events. It aims to study the impact of armed conflicts on the mental and social health of refugees, as well as explore the adaptive strategies they employ to cope with stress and rebuild their lives.

Various responses to war-induced challenges have been identified, such as the need to actualize national group identity, trends in social cohesion, heightened societal expectations, and the consequences of collective psychotraumatization. Society has already provided a commendable response to some of these challenges. For the justification of other responses, the professional community of Ukrainian psychologists should take a leading role. The article substantiates the emotional challenges faced by refugees and internally displaced persons in Ukraine due to Russia's military aggression. A theoretical analysis of the refugee issue is conducted based on the experiences of other countries. It argues for the relevance and timeliness of the identified problems, considering the contemporary changes in the world where many people have suffered from the consequences of war, leading to alterations in their psychological and physical well-being, social status, and living conditions. All of this necessitates the development and implementation of specific measures to provide timely assistance to such individuals.

The analysis of the research reveals high levels of anxiety, depression, post-traumatic stress disorder, and trauma due to the loss of loved ones and home. The war has become a severe trial for the entire Ukrainian society and each individual citizen.

Key words: war, information, media, state, social health, refugees, temporary protection, social status.